

Risk och rationalitet i energidebatten

"Man tror det man fruktar eller önskar"
(Diderot i Encyclopedien, 1778, artikel
Illusion; egen översättning.)

Ekonomernas gängse modell för rationellt risktagande är hämtad från en uppsats skriven år 1738 i St Petersburg av Daniel Bernoulli. Bernoullis princip antar att rationella människor i risksituationer betar sig så att de söker maximera sin förväntade nytta, dvs summan av möjliga nyttokonsekvenser, vägda med sin respektive sannolikhet.

En av anledningarna till att många — inte bara ekonomer — upplever den svenska energidebatten och den politiska argumentationen i kärnkraftsfrågan som förvirrande är att man saknar inte bara Bernoullis princip utan klara principer överhuvudtaget ifråga om riskbeteende. Det tycks inte heller finnas någon gemensam utgångspunkt för riskdiskussionerna kring kärnkraften och motsvarande ställningstaganden inom exempelvis trafikpolitiken, sjukvården eller ifråga om näringspolitiska satsningar.

En viss anknytning till Bernoullis princip finns fortfarande i närförläggningsutredningens diskussion även om man kan vara osäker om den exakta tolkningen av deras riskresonemang.

Bernoulli sökte i sin uppsats förklara den s k St Petersburg-paradoxen, dvs det faktum att inte människor är villiga att betala vad som helst för att få delta i det enklaste av alla hasardspel: "att singla slant tills krona kommer upp med en ursprunglig 2-kronorsvinst, som dubblas för varje gång man singlar", trots att den förväntade vinsten av ett sådant spel i kronor räknat är oändligt stor. Paradoxen kan lösas genom att anta att nyttan av pengar är avtagande och begränsad uppåt.

Närförläggningsutredningens toleransgränser för kärnkraftsolyckor är, såvitt jag förstår, konstruerade enligt samma princip som ett sådant "singla-slantspel"; gränsen för de olyckssannolikheter som kan tolereras avtar i takt med olyckornas storlek. Förväntat antal olycksfall av "kärnkraftsspelet" får alltså högst uppgå till ett och samma värde, oavsett olyckornas storlek. Utredningen måste därför också lösa Petersburg-paradoxen för att kunna fastställa sitt önskade totala toleransmaximum ifråga om förväntade olycksfall — ett dödsfall vart hundrade år. Att använda Bernoullis metod, dvs anta att vårt intresse för ett enskilt människoliv avtar med mängden olycksfall, skulle ha verkat cyniskt. Istället inför man en absolut gräns — 100 000 förolyckade — för vad som ens teoretiskt får vara möjligt.

Går man vidare till den partipolitiska debatten kring kärnkraften blir det alltmer klart att man inte tillämpar Bernoullis princip, men alltmer oklart vilken alternativ riskstrategi man egentligen tillämpar.

Enligt pressreferaten ska t ex Thorbjörn Fälldin vid ett tillfälle ha sagt att det som intresserar honom är inte sannolikheterna för olyckor, utan

hur stor den största möjliga olyckan är. Detta skulle kunna tolkas så, att han betar sig, inte som Bernoulli ville, men som många ekonomer, bl a Hurwicz och Shackle tror att vi faktiskt gör — fokuserar intresset på det bästa och det sämsta som kan hända för att sedan låta handlandet dikteras av hur pass allmänt pessimistisk man är.

Varför förkastas Bernoullis princip, vilken av dess förutsättningar är det som visat sig politiskt oacceptabel? Är det antagandet att alla riskalternativ ska kunna värderas på ett enhetligt sätt, dvs grovt uttryckt uppskattas i termer av pengar? Men detta är ju en implicit förutsättning för konsistens i politiskt handlande inom nästan alla områden. Är det tanken att ökande förluster (eller vinster) kan kompenseras genom minskande sannolikheter? Måste människolivsförluster särbehandlas — ska även ytterligt osannolika möjligheter till stora förluster elimineras? En sådan konsekvent särbehandling skulle kunna innebära att vi stängde vägar, järnvägar och en stor del av den egentliga industrin och lade pengarna på medicinska crash-program.

Kan skepsisen slutligen gälla förutsättningen att värderingen av riskalternativ ska vara oberoende av i vilket sammanhang den sker — av andra samtidigt värderade alternativ? Att denna förutsättning inte uppfylls i debatten är uppenbart. Ingen är villig att ansvara för de drastiska åtgärder som skulle krävas av samma riskvärdering som i kärnkraftsdebatten om den på allvar tillämpades t ex i sjukvårdens budgetbehandling, av yrkes-skadeinspektionen — eller i fråga om kondenskraftverken.

I stället för att kritisera förutsättningarna för Bernoullis princip kan man skjuta in sig på tillämpningen. Man skulle t ex kunna hävda att principen bara kan definiera rationellt beteende ifråga om återkommande och därmed rutiniserade beslut, där "de stora talens lag" kan väntas gälla. Man måste då också visa att t ex kärnkraftsfrågorna även globalt sett har denna speciella engångskaraktär och att det finns ett annat rimligt sätt att resonera. En annan möjlighet att förklara den speciella riskbedömningen inom energiområdet skulle vara att hävda, att omsorgen om framtida generationer här gör det mera motiverat än eljest att räkna med en speciellt låg diskonteringsränta, t ex 0. Detta är säkert i många fall en realistisk, men därmed icke nödvändigtvis rimlig, förklaring. Den mest realistiska förklaringen är antagligen att man allmänt är ovan och ovillig att explicit formulera den riskstrategi — eller den mångfalld olika strategier — som ligger till grund för skilda politiska ställningstaganden. Man är rädd för att oroa väljarna — och roa meningsmotståndarna.

Det finns ingen anledning att a priori ta ställning i konflikten mellan Bernoulli och de svenska energipolitikerna. Vad det finns grundad anledning att kräva är, att den grundläggande riskfilosofin bakom energipolitiska beslut och utspel explicit redovisas och att samma principer för rationellt risktagande tillämpas på alla relevanta politiska områden. Det är samtidigt en angelägen forskningsuppgift att söka kartlägga och rekonstruera det faktiskt tillämpade riskbeteendet i politiska ställningstaganden hos politiker och hos deras väljare — vare sig man senare vill beteckna detta som rationellt eller irrationellt.